

УДК [334.732:631.115.8](4-672ЄС+477)

Шепетуха О.О.

*аспірант кафедри міжнародної економіки
Полтавського університету економіки і торгівлі*

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ В ЄС ТА УКРАЇНІ

CONCEPT, ESSENCE AND FEATURES OF AGRICULTURAL SERVICE COOPERATIVES IN THE EU AND UKRAINE

АННОТАЦІЯ

У статті розглянуто сутність поняття «обслуговуючий сільськогосподарський кооператив», уточнено його основні функції та їх класифікацію, запропоновано рекомендації щодо формування передумов ефективної реалізації функцій обслуговуючих кооперативів в Україні на основі європейського досвіду.

Ключові слова: кооператив, обслуговуючий с/г кооператив, кооперація, кооперативний рух, сервісні кооперативи.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена сущность понятия «обслуживающий сельскохозяйственный кооператив», уточнены его основные функции и их классификация, предложены рекомендации по формированию предпосылок эффективной реализации функций обслуживающих кооперативов в Украине на основе европейского опыта.

Ключевые слова: кооператив, обслуживающий с/г кооператив, кооперация, кооперативное движение, сервисные кооперативы.

ANNOTATION

The article deals with the essence of the concept of serving the agricultural cooperative, clarified its basic functions and their classification, recommendations on the formation of the prerequisites of effective implementation of the functions of service cooperatives in Ukraine which based of European experience.

Keywords: coop, agricultural services cooperative, cooperatives, cooperative movement, service cooperatives.

Постановка проблеми. Реалізація Україною стратегічного курсу на інтеграцію до Європейського Союзу, забезпечення всебічного входження України в європейський політичний, економічний і правовий простір, утвердження загальноєвропейських цінностей та стандартів потребує формування інституційного середовища для становлення дієздатних обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку кооперативів в Україні присвячено праці багатьох провідних науковців. Зокрема, організаційно-правові аспекти становлення кооперативів досліджено у працях В.В. Гончаренка, В.В. Зіновчука, А.А. Пожара, В.І. Клименко, І.І. Вініченка, М.П. Гриценка, М. Туган-Барановського; євро інтеграційні – у роботах Ю.Б. Іщенко, М. Винченза Д. Лайтстоун, К. Патриас та ін.

Аналіз наукових публікацій дає підстави стверджувати, що попри наявність великої кількості спеціалізованих джерел, в яких розглядаються проблеми розвитку кооперативів,

єдиний та загальноприйнятий курс щодо розбудови обслуговуючих кооперативів відсутній. Недостатня увага у працях зазначених вище авторів приділяється визначенню формування дієздатних обслуговуючих кооперативів в Україні.

Мета статті полягає в уточненні на основі аналізу наукових джерел поняття «обслуговуючий кооператив» та його основних функцій, визначенні інституційних передумов та формування рекомендацій щодо створення та підтримання дієздатності вже існуючих кооперативів в Україні та ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кооперативний рух у світі – це найчисленніший соціально-економічний рух сучасності, який об'єднує близько 1 млрд. населення Землі. Кооперація – це широке соціальне явище, яке наочно демонструє тягу людини до співпраці, взаємодопомоги і рівноправності в основних сферах суспільного життя. Відповідно, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив – це неприбуткове підприємство, утворене групою товаровиробників для задоволення своїх потреб у товарах і послугах за їх собівартістю та вигідної реалізації оптових партій виробленої продукції. Специфічною характерною рисою сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу є те, що його члени поєднують в одній особі співвласника кооперативного підприємства і його клієнта [3]. Це має важливе стимулююче значення, сприяє орієнтації інтересів учасників кооперативного підприємства насамперед на пошук економічної вигоди в групових діях.

Обслуговуючі кооперативи спрямовують свою діяльність на обслуговування сільськогосподарського та іншого виробництва учасників кооперації. Залежно від виду діяльності вони поділяються на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та ін.

Функціями обслуговуючого сільськогосподарського кооперативу є:

- підвищення ефективності господарств своїх членів (завдяки оптимізації витрат товаровиробників на придбання засобів виробництва, проведення окремих технологічних операцій, здійснення маркетингових досліджень, а також збільшення прибутку від реалізації

Таблиця 1

Види обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів

Переробні кооперативи	Займаються переробкою с/г сировини своїх членів (виробництво хлібу, макаронних виробів, овочевих, плодово-ягідних, м'ясних, молочних, рибних продуктів, виробів і напівфабрикатів із льону, конопель, лісоматеріалів тощо)
Заготівельно-збутові кооперативи	Здійснюють заготівлю, зберігання, передпродажну обробку, продаж продукції, надання маркетингових послуг тощо)
Постачальницькі кооперативи	Закупівля і постачання засобів виробництва, матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів переробки; виготовлення сировини і матеріалів та постачання їх с/г товаровиробникам
Сервісні кооперативи	Здійснюють для своїх членів технологічні, транспортні, меліоративні, ремонтні, будівельні, еколого-відновні роботи, ветеринарне обслуговування тварин і племінну роботу, займаються газифікацією, електрифікацією в сільській місцевості, надають медичні, побутові, санаторно-курортні, науково-консультаційні послуги, послуги з ведення бухгалтерського обліку, аудиту та ін.)

Джерело: складено автором на основі [5]

продукції через свої неприбуткові кооперативні формування);

- розширення доступу с/г товаровиробників до агросервісних послуг;
- розвиток та підвищення ефективності особистих селянських господарств;
- створення додаткових робочих місць переважно у сільській місцевості [8].

Враховуючи перспективу асоціації України з ЄС, надзвичайно актуальним є дослідження механізмів розвитку кооперативного сектора країн Центрально-Східної Європи (ЦСЕ) у трансформаційний період та адаптація кооперативів до вимог економіки ЄС.

У Центральній і Східній Європі знаходиться 34% усіх сільськогосподарських кооперативів Європи, тоді як фінансових – лише 14% [12]. Сільськогосподарські кооперативи ЦСЕ об'єднують 15% членів, у них задіяно 28% найманих працівників системи кооперації, причому фінансовий сектор обслуговують лише 8% кооперативних працівників [3, с. 22]. Це свідчить про концентрацію кооперативного руху переважно у первинному секторі, а не у сфері послуг.

Незважаючи на кризові тенденції, що мали місце в кооперативних системах країн ЦСЕ у зв'язку з трансформаційними політико-економічними процесами, кооперативний рух все ж залишається досить поширеним, про що свідчить значна кількість кооператорів. Так, у 2014 р. в Румунії було зайнято в кооперації майже 16% населення, в Латвії, Молдові, Словенії, Словаччині, Чехії – 12–14%, а частка членів кооперативів у загальній чисельності зайнятого населення в цих країнах становить від 15 до 45%.

Майже в усіх європейських країнах із перехідною економікою держава сприяє кооперативній діяльності, усвідомлюючи значення кооперативів як для розвитку національної економіки в перехідний період, так і для інтеграції національних економік у світове господарство [15]. Уряд Угорщини, наприклад, прийняв закон, який сприяє діяльності ощадних і кредитних кооперативів, оскільки це відповідає нормам ЄС.

Своєю чергою, ЄС також всіляко намагається сприяти розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у країнах ЦСЕ через такі програми, як EFL (банк із кредитування землі с/г призначення), COGECA (комплексний сервіс підтримки с/г кооперативів із фінансування, управління, планування), SAPARD, ACIDI / VOCA [18]. Так, за програмою ACIDI / VOCA, яка діяла в Угорщині, Росії, Грузії, Україні, проводилося навчання управлінського персоналу, розроблялися проекти розвитку та розширення діяльності кооперативів, досліджувалася проблема ціноутворення [18].

Найчисленніша група кооперативів у країнах ЄС займається заготівлю, переробкою і збутом (оптовим і роздрібним) сільськогосподарської продукції, це – обслуговуючі кооперативи. Нині рідко бувають збутові кооперативи у чистому вигляді. Для кооперативів цієї сфери характерним є здійснення певної обробки, пакування отриманих від фермерських господарств товарів.

У країнах ЄС сектор обслуговуючих кооперативів займає вагомe місце в економіці та в соціальних аспектах. У Данії, наприклад, вони переробляють 90% усього товарного молока [14], виробляють стільки ж відсотків масла і стільки ж – сиру на експорт. Також значною кількістю підприємств представлений сектор м'ясокомбінатів, одним із найбільших є Danish Crown group (58 млрд. DKK ~ 8,2 млрд. USD) [16]. Крім великих м'ясокомбінатів кооператорам належать і невеликі підприємства з переробки відходів. На таких підприємствах виробляють і цінну сировину для фармацевтичної промисловості (наприклад, екстракт гормонів із підшлункової та інших залоз). Ефективність і високу рентабельність цих допоміжних підприємств у Данії засвідчує те, що вартість виробленої ними продукції складає приблизно 20% сумарної вартості продукції всіх м'ясокомбінатів [14].

До другої великої групи входять кооперативні товариства, головною функцією яких є оптова закупівля засобів виробництва з наступним постачанням їх у господарства своїх членів. У низці випадків ці кооперативи займаються і

реалізацією окремих видів сільськогосподарської продукції, головним чином, рослинницької. Ця група надає надзвичайно вагому допомогу своїм членам у виробничо-технічному забезпеченні процесу виробництва.

У країнах Скандинавії та Фінляндії кооперативи приймають найбільшу участь у переробці м'яса та молока. На них припадає 80% реалізованої на внутрішньому і зовнішньому ринках сільськогосподарської продукції [13], що є одним із найвищих показників серед кооперативів інших країн Заходу. Зокрема, у Швеції і Фінляндії обслуговуюча кооперація постачає сільським товаровиробникам приблизно 60% засобів виробництва.

У Фінляндії кооперативи переробляють 90% товарного молока, а їх частка в забої худоби міжнародному ринку – до 70%, висока їх участь і у випуску спирту та оливкової олії [17].

Крім того, наприклад, у Нідерландах, що вважаються в Європі «законодавцями» обслуговуючої кооперації, більше половини реалі-

зації продукції припадає на переробно-збутові кооперативи, досить висока їхня участь у переробці м'яса, овочів і фруктів. Зокрема, кооперативи реалізують більше 80% товарного молока, майже всі овочі, 95% фруктів і 90% вовни [18], виробництво різноманітної м'ясної продукції досягає 80% [17].

Хоча у Франції і ФРН фермерські господарства не повністю охоплені кооперативами, все ж таки ними реалізується на внутрішньому і зовнішньому ринках половина продукції аграрного сектору. Французькі кооперативи з переробки і збуту виробляють і реалізують майже 90% вершкового масла, близько 85% сиру, 80% молочного порошку, 60% згущеного молока і 65% цукру [17].

Високі показники постачання характерні для Франції та ФРН, де значну роль відіграють кооперативи у поставках добрив та кормів (близько 50%), а у Франції через кооперативи постачається фермерам майже 2/3 насіння зернових [28]. У ФРН на кооперацію фермерів

Таблиця 2

Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні за видами станом на 01.04.2014 р.

	Кількість СОК, одиниць		ВСЬОГО за видами									
	зареєстр. діючі		переробні		заготівельно-збутові		постачальницькі		інші		багатофункціональні	
			зареєстр.	діючі	зареєстр.	діючі	зареєстр.	діючі	зареєстр.	діючі	зареєстр.	діючі
АР Крим	76	52	4	4	15	5	9	6	32	27	16	10
Вінницька	88	33	4		26	18			16	3	42	12
Волинська	38	17			6	1					32	16
Дніпропетровська	33	33	2	2	7	7			1	1	23	23
Донецька	13	11	1	1	1	1			4	3	7	6
Житомирська	104	66			9	7			10	10	85	49
Закарпатська	14	8	2	2	3	1			3	1	6	4
Запорізька	25	14	2	0	3	2	3	1	4	2	13	9
Івано-Франківська	92	84	1	1	33	31	1	1	4	4	53	47
Київська	56	56	6	6	5	5	1	1	29	29	15	15
Кіровоградська	29	16	1	1	11	6			2		15	9
Луганська	22	14	1		1						20	14
Львівська	52	22	4		22	11	2	0	11	1	13	10
Миколаївська	16	16			9	9	2	2			5	5
Одеська	41	18	3		24	10	3	1	2	1	9	6
Полтавська	37	13	1	0	23	9			3	0	10	4
Рівненська	42	24	1	1	5	3			15	9	21	11
Сумська	40	14			7	1			9	5	24	8
Тернопільська	21	3	1		4				6	1	10	2
Харківська	16	5	1	1	2		1	1	3		9	3
Херсонська	41	41	3	3	23	23	1	1	1	1	13	13
Хмельницька	13	10	2	2	2	2	1	1			8	5
Черкаська	65	61	4	3	40	40					21	18
Чернівецька	28	16			6	6			7	3	15	7
Чернігівська	25	19			9	8	3	2			13	9
Всього	1027	666	44	27	296	206	27	17	162	101	498	315

Джерело: [6]

припадає 36% поставок машин та обладнання і 44% пального [17].

Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація України не інтегрована у світовий кооперативний простір, не представлена ані в європейських, ані в інших міжнародних організаціях. При цьому більшість учасників кооперативного руху, у тому числі й науковців і дослідників, не знайомі чи мало знайомі з історією, теорією і практикою сучасного кооперативного руху. Тому висвітлення світового досвіду, інтеграція української сільськогосподарської кооперації у світовий кооперативний процес – це той елемент потенційної програми, який може суттєво вплинути на кооперативні процеси в Україні. Власне, тільки в об'єднанні світового досвіду та української практики можна сформувані ефективні механізми стимулювання самоорганізації сільського населення і сільського бізнесу в кооперативи.

Важливим напрямом розбудови аграрного сектору економіки України є розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Проте на сьогодні за обсягами та якістю надання послуг вони не задовольняють зростаючих потреб виробників сільськогосподарської продукції та її споживачів, адже понад 60% трудомісткої сільськогосподарської продукції повсякденного споживання (картоплі – 99%, овочів – 88%, фруктів – 87%, молока – 82% та м'яса – 60%) виробляється в особистих селянських і фермерських господарствах та фізичними особами – сільськогосподарськими товаровиробниками, які не мають постійно діючих каналів реалізації такої продукції [11], особливо у віддалених від приміської зони селах, згодуюється худобі або псується. Частина її потрапляє до кінцевих споживачів, але через посередників, чи продається селянам на стихійних ринках.

У 2009 р. була прийнята «Державна цільова програма розвитку сільськогосподарчих обслуговуючих кооперативів до 2015 року» [5], що стало серйозним поштовхом для розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) в Україні. Особливість цієї державної цільової програми полягала в тому, що вперше у новітній історії України із держбюджету було виділено 90 млн. грн., які були направлені у регіони на підтримку СОК. Важливість цих коштів у тому, що з'явилась можливість утворенням сільгоспокооперативам відшкодувати 90% вартості придбаних технічних ресурсів. Унаслідок цього в 2009 р. відбулось зростання кількості сільгоспокооперативів – із 400 до 655. У 2010 р. трапився черговий спад – до 430 об'єднань у зв'язку з відсутністю реалізації програми та державної підтримки [6]. І вже 2011 р. характеризується черговим зростанням кількості СОК (табл. 2).

Аналізуючи дану таблицю, маємо змогу спостерігати майже повну відсутність постачальницьких кооперативів, що негативно впливає

на розвиток та підтримку вже існуючих кооперативів, оскільки постачальницькі кооперативи створюються з метою закупівлі та постачання засобів виробництва, матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки; виготовлення сировини і матеріалів та постачання їх сільськогосподарським товаровиробникам. Велику частку також займають кооперативи, які не функціонують. Критичну ситуацію можемо спостерігати у Сумській, Харківській, Тернопільській областях, де майже всі кооперативи не функціонують; трохи краще ситуація в Полтавській, Рівненській, Житомирській областях. Загалом, приблизно половина кооперативів не функціонує, як результат – статистика кількості обслуговуючих кооперативів скорочується вдвічі.

Станом на 1 січня 2015 р. нараховується 613 обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів [6]. Це обумовлено підтримкою регіональних органів влади, виділенням коштів з обласних бюджетів на підтримку розвитку сільськогосподарської кооперації.

Існують значні перспективи розвитку в сільськогосподарській обслуговуючій кооперації, яка є ключовим механізмом самоорганізації сільських товаровиробників, захисту невеликих селянських, фермерських господарств від недобросовісних посередницьких структур та залежності від них. Такий вид кооперації сприяє:

- підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва завдяки оптимізації витрат товаровиробників на придбання засобів виробництва, проведенню окремих технологічних операцій, здійсненню маркетингових досліджень, а також збільшенню прибутку від реалізації продукції;

- розширенню доступу сільськогосподарських товаровиробників, особливо особистих селянських та фермерських господарств, до агросервісних послуг;

- удосконаленню для сільськогосподарських товаровиробників процесу реалізації продукції, більш ефективному використанню каналів збуту, досягненню міцних позицій на ринку, адаптації до ринкових умов;

- створенню додаткових робочих місць у сільській місцевості, поліпшенню соціального захисту сільського населення, підвищенню рівня життя на селі [10].

Недостатній рівень розвитку кооперативного сегмента аграрних ринків призводить до скорочення чисельності осіб, самозайнятих в особистих селянських господарствах, впливу працездатного населення із сільської місцевості, руйнування її соціальних об'єктів та інженерної інфраструктури.

Розв'язання проблеми можливе тільки за умови державної підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як важливої соціально-економічної інституції підвищення ефективності сільськогосподарського

виробництва, активного розвитку сільської місцевості та підвищення рівня й якості життя сільського населення в цілому.

Висновки. Обслуговуючі с/г кооперативи, мають важливе значення, тому що виступають об'єднанням фізичних та/або юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів. В Україні існуючі організаційно-економічні та правові умови не сприяють зростанню та розвитку кооперативного руху на селі. Водночас об'єднання селян у кооперативи сприятиме ефективній реалізації ресурсного потенціалу сільського господарства при збереженні робочих місць, соціальному розвитку сільських територій. Поряд зі зміцненням фермерства та крупнотоварного приватного виробництва необхідно розвивати кооперативний рух на селі, який має стати важливим фундаментом структурної перебудови сільського господарства. З цією метою необхідно здійснити таке.

1. Сформуванню фінансове забезпечення розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації шляхом щорічного передбачення в бюджеті України не менше 1% від дохідної частини бюджету на підтримку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у поєднанні з підтримкою обласних та місцевих бюджетів.

2. Провести інтеграцію вітчизняного кооперативного руху в міжнародні структури за допомогою:

- адаптації законодавства та підтримки державною інтеграційних міжнародних кооперативних процесів;

- сприяння зі сторони влади виходу на зовнішні ринки безпосередньо виробників продукції через обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи.

3. Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації здійснювати в системі заходів:

- підтримки особистих селянських господарств;
- розвитку фермерських господарств;
- підтримки розвитку сільської місцевості;
- реформування адміністративної та бюджетної системи всіх рівнів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про кооперацію» (станом на 30.11.2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5 – Ст. 35.
2. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.
3. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: створення і діяльність / Редкол.: М.П. Гриценко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Київська обласна аграрна дорадча служба, 2005. – 68 с.
4. Вінченко І.І. Організаційно-правові аспекти розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / І.І. Вінченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1117/1/Cooperative_marketing_58-62.pdf.
5. Державна підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua/u-pravovomu-poli/738-derzhavna-pidtrymka-silskogospodarskykh-obslugovuyuchykh-kooperatyviv.html>.
6. Міністерство аграрної та продовольчої політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/13884>.
7. Програма розвитку с/г обслуговуючих кооперативів України на 2013–2020 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coop-union.org.ua/wp-content/uploads/ProgrammSOK_new_ver.pdf.
8. Створення, функції та вид діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kyiv-obl.gov.ua/news/article/_1419413736.
9. Сучасний стан та перспективи розвитку обслуговуючої сільськогосподарської кооперації в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?.
10. Томич І.Ф. / Розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів – магістральний шлях для АПК України / І.Ф. Томич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroconf.org/content/ivan-tomich-rozvitok-silskogospodarskih-obslugovuyuchih-kooperativiv-magistralniy-shlyah>.
11. Щодо першочергових напрямів підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/817/#_ftn5.
12. A Comparative Synthesis of 20th Century Agricultural Cooperative Movements in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/59711/2/A%20Comparative%20Synthesis%20of%2020th%20Century%20Agricultural%20Cooperative%20Movements%20in%20Europe.pdf>.
13. About Swedish development cooperation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sida.se/English/how-we-work/about-swedish-development-cooperation/>.
14. Coop Danmark A/S [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.ca/finance?cid=3756504>.
15. Cooperative facts&figures [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ica.coop/en/whats-co-op/co-operative-facts-figures>.
16. Danish Crown group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.danishcrown.com/>.
17. Development of agricultural cooperatives in the EU 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/agri/dv/copa-cogecareport_/copa-cogecareport_en.pdf.
18. European Community of Consumer Cooperation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.eurocoop.org/en/?option=com_content&view=article&id=96&Itemid=161&lang=en.
19. Mobilizing Capital in Agricultural Service Cooperatives [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fao.org/docrep/003/w5069e/w5069e00.htm#Contents>.